

FREELANCE ÇALIŞMA, START-UP GİRİŞİMCİLİK VE İŞİN GELECEĞİ: KURUMSALCI BİR YAKLAŞIM

Serhat KOLOĞLUGİL

 Işık Üniversitesi, İİBF, serhat.kologlugil@isikun.edu.tr

Başvuru Tarihi/Application Date: 8 Ağustos 2019

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 30 Kasım 2019

ÖZET

Son yıllarda özellikle bilgi yoğun alanlarda freelance çalışma ve start-up girişimcilik kültürleri tüm dünyada giderek yayılmaktadır. Freelance çalışma emek-sermaye ilişkisinde günümüz teknolojilerine özgü yeni bir dönemi tanımlarken, start-up girişimcilik ise yine dijital teknolojilere dayalı yeni bir girişimcilik kültürünü ifade etmektedir. Bu makalenin temel amacı bu yeni sosyo-iktisadi süreçleri Veblen ve Schumpeter'in ortaya koydukları teorik araçlara referansla analiz etmektir. Dijital teknolojinin kullanıldığı alanlarda i) üretim için gerekli sabit sermaye miktarının azalması ii) sabit sermayeye oranla insan bilgisinin değer yaratma potansiyelinin artması bu yeni sosyal fenomenlerin arkasındaki temel dinamiği oluşturmaktadır. Veblen'in ve Schumpeter'in kendi analizlerinde kullandıkları sosyo-psikolojik unsurlar, üretimin bu yeni maddi şartlarının iş yapma pratiklerini niçin değiştirdikleri sorusuna da bir ışık tutmaktadır. Mevcut çalışma bu dönüşümü Veblen'in tanımlamasıyla "yeni kurumsal yapıların" ortaya çıkışı olarak kavramsallaştırıp, bu sosyal sürecin teknolojik, psikolojik ve iktisadi boyutlarını birlikte ele almayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

In recent years, freelance work and start-up entrepreneurship cultures are spreading increasingly all over the world, especially in knowledge-intensive areas. Freelance work defines a new era specific to today's technologies in the labor-capital relationship, while start-up entrepreneurship refers to a new entrepreneurial culture based on digital technologies. The main purpose of this paper is to analyze these new socio-economic processes with reference to the theoretical tools Veblen and Schumpeter have put forward. i) the decrease in the amount of fixed capital required for production ii) the increase in the value creation potential of human knowledge compared to fixed capital constitutes the basic dynamics behind these new social phenomena. The socio-psychological elements that Veblen and Schumpeter use in their analysis shed light on the question of why these new material conditions of production have changed the practice of doing business. The present study aims to conceptualize this transformation as the emergence of "new institutional structures" with Veblen's definition and to address the technological, psychological and economic dimensions of this social process together.

Anahtar Kelimeler: Freelance Çalışma, Start-Up, Veblen

Keywords: Freelance work, Start-up, Veblen

1. Giriş

Anaakım iktisat teorisine sıklıkla getirilen eleştirilerin başında ekonomide yenilik ve değişim içeren dinamik süreçleri ele almaktaki sınırlı kapasitesi gelmektedir (bkz. Hanusch & Pyka, 2006). Bu eleştiri aslında çok şaşkıncu veya beklenmedik bir eleştiri değildir. Çünkü neoklasik iktisat teorisi bize ekonomideki kalitatif ve kurumsal değişiklikleri açıklamak için oluşturulmuş bir çerçeve sunmaz. Teorinin esas amacı, belirli bir rasyoneleite tanımına göre hareket eden tüketici ve üreticilerden meydana gelen bir sistemin dengedeki davranışlarını açıklamaktır. Bu açıdan standart arz – talep modelinde piyasanın nasıl dengeye eriştiğine dair yapılan basit tasviri bile neoklasik iktisadın dilinde anlatmak kolay değildir. Çünkü bu tasvir esas itibarıyla denge dışı süreçleri anlatan bir hikayedir ve dolayısıyla neoklasik iktisadın denge analizine dayalı ana teorik çerçevesinin dışında kalmaktadır. Özellikle büyüme teorisi alanında kullanılan dinamik denge modelleri neoklasik yaklaşıma belli bir dinamik boyut katmış olsa da (bkz. Diebold, Ohanian, & Berkowitz, 1998), anaakım teorisinin ekonomideki kalitatif ve kurumsal dönüşümleri ele almadaki eksikliğini halen devam ettiği söylenebilir.

Bunun ne ölçüde büyük bir sorun olduğu araştırmacının sorduğu sorulara ve hatta kafasındaki iktisat tanımına göre değişir. İktisadın temel problemi rasyonel davranışa dayalı verimli kaynak kullanımı olarak tanımlandığında veya teorik sorular daha ziyade bir denge analizi üzerinden kurgulandığında anaakım yaklaşımın bu özelliği büyük bir eksiklik olarak görülmeyebilir. Fakat eğer analizin amacı ekonomik yapının geçirdiği dönüşümleri ve inovatif süreçleri anlamaksa, salt fayda – maliyet bazlı bir yaklaşım bu noktada eksik kalacaktır. En nihayetinde her iktisadi olgu bir şekilde ilgili aktörlerin seçimlerine indirgenebildiği için, yeni bir fenomen ortaya çıktıktan sonra bunu yine rasyonel birey davranışına referansla açıklamak mümkün gözükebilir. İktisat disiplininin anaakım okulundaki genel teamül bu doğrultudadır (bkz. Lerner & Tirole, 2002). Fakat bu yaklaşım insanların o seçimleri niçin yaptıklarının arkasında yatan psikolojik ve sosyal süreçlerin anlaşılmasında her zaman tatmin edici cevaplar bize vermeyebilmektedir.

İktisadi düşünce tarihinde anaakım neoklasik iktisadın bu eksikliğini kapatmayı amaçlayan iki önemli yaklaşım vardır. Bir tanesi Amerikalı iktisatçı Thorstein Veblen’in temellerini attığı kurumsalci yaklaşım, diğeri de Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter’in fikir ve analizlerine dayanan evrimsel iktisat okuludur. Bu iki yaklaşım ekonomik süreçleri ve dönüşümleri teorize etme noktasında bir ortaklık taşıyorlar da, aslında farklı teorik geleneklerden gelmektedirler. Veblen’in teorik yaklaşımı temelde Charles Darwin’in evrim teorisinden etkilenmiştir (Hédoin, 2010; Hodgson, 2003; 2008; Kologlugil, 2016). Veblen’de bunun etkilerini iki şekilde görmek mümkündür: Birincisi, insan davranışlarının temelinde yatan “içgüdü” teorisidir. Veblen’e göre insanın iktisadi ve sosyal davranışları da insan evriminin sonucu olan, türe özgü bazı içgüdüler tarafından belirlenmektedir. Bu yaklaşım günümüzde “evrimsel psikoloji” olarak adlandırılan psikoloji okuluyla büyük benzerlikler göstermektedir (Barkow, Cosmides, & Tooby, 1995). Tabi Veblen’de bu içgüdüler mevcut sosyal ve teknolojik yapıyla bir etkileşim içinde belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Örneğin, bazı sosyo-teknolojik yapılar insandaki ustalık içgüdüsünü ve paylaşımsal eğilimleri güçlendirirken, diğerleri daha bencil ve sahip olma güdüsüne dayalı davranış kalıplarını beslemektedirler (Kologlugil, 2012). Veblen’in sosyo-ekonomik teorisine göre, bu davranış ve düşünme kalıpları toplumda yerleştikçe zaman içerisinde yeni toplumsal kurumlara dönüşürler. İnsan içgüdülerinin sosyal kurumlara olan bu ilişkisinin yanında, Veblen’in evrimsel analizinin ikinci unsuru bu kurumların değişim ve dönüşümleri ile ilgilidir. Nasıl ki biyolojik evrim sürecinde üreme ve hayatta kalma avantajı sağlayan genetik özellikler popülasyonda yaygınlaşıp diğerleri eleniyorsa, Veblen’e göre sosyal kurumlar da benzer bir doğal seçim sürecinden geçmektedirler. Bazı kurumlar (yerleşmiş davranış ve düşünce kalıpları) belli şartlarda kuvvetlenip yaygınlaşıpken, sosyo-teknolojik şartlar değiştiğinde bunların yerini başkaları alabilmektedir (Hédoin, 2010). Veblen için bu sürecin analizi evrimsel bir sosyo-iktisadi teorisinin ana konusunu oluşturmaktadır.

Thorstein Veblen'in sosyo-iktisadi teorisi evrim teorisiyle yakından ilişkili olsa da, "evrimsel iktisat" tanımlaması evrim teorisini direkt olarak hiç kullanmamış Joseph Schumpeter'in ismiyle özdeşleşmiştir (Fagerberg, 2003). şüphesiz bunda Schumpeter'in iktisadi süreçlere, özellikle inovasyon ve girişimcilik kavramlarına yaptığı vurgunun rolü büyüktür. Örneğin, Schumpeter'in daha erken çalışmalarından olan *İktisadi Kalkınma'nın Teorisi* kitabının temel amacı, neoklasik iktisadın biraz daha Avusturya okulu yorumuna yakın duran bir statik modele inovasyon ve girişimcilik kavramlarını entegre etmektir. Schumpeter için bir inovasyon mevcut üretim faktörlerinin daha önce var olmayan bir şekilde bir araya getirilmesidir (Schumpeter, 1983). Piyasa ekonomilerinde de bu süreç girişimciler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ne var ki, ekonominin tümünü kavramsallaştırmaya yarayan genel denge yaklaşımı, ekonomide girişimcilerin oynadıkları bu rolü ve yeniliklerin ortaya çıkış sürecini açıklayamamaktadır. Scumpeter'deki girişimci, rasyonel davranış teorisinin tanımladığı gibi marjinal fayda – maliyet analizleri yapan bir kişi değildir. Girişimci daha önce var olmayan şeyler yaratma gibi çok daha farklı saiklerle hareket etmektedir. Schumpeter'in analizi, denge halinde bulunan ve "olağan" şekilde işleyen bir piyasa sisteminde girişimcilerin yarattıkları yeniliklerin etkilerini çok titiz ve detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bu kitapta Schumpeter hiç formal matematik kullanılmadan iktisadi modelleme ve analiz nasıl yapılır adeta bunun bir dersini vermektedir. Kariyerinin daha ileriki aşamalarında yayınladığı ve "yaratıcı yıkım" kavramını kullandığı *Kapitalizm, Demokrasi ve Sosyalizm* kitabında ise piyasa ekonomisindeki yenilik yaratma faaliyetlerinin uzun vadeli sosyo-ekonomik etkilerini kapitalizmin geleceğine referansla analiz etmiştir (Schumpeter, 2010). Bu açıdan, bir iktisatçı olarak Schumpeter'in tüm akademik kariyerinde aynı temel vurgunun ve analizin izlerini görmek mümkündür.

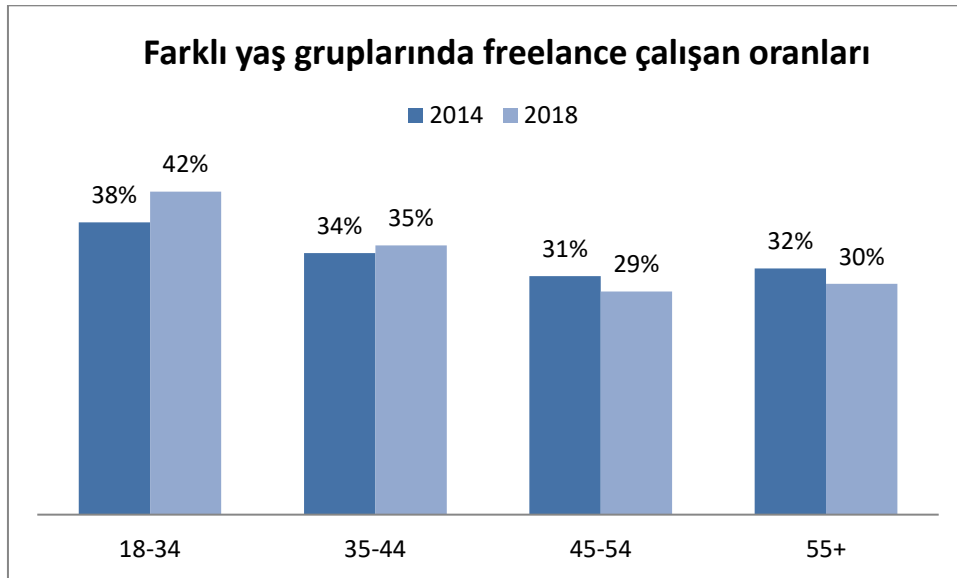
Çıkış noktaları ve teorik vurguları farklı olsa da, Veblenci ve Schumpeterci yaklaşımlar iktisat disiplininin daha dinamik ve daha süreç odaklı olmasına önemli katkılar yapmışlardır. Halen de bu iki yaklaşım birbirinden nispeten bağımsız şekilde ilerleyen kurumsalcı iktisat ve evrimsel iktisat okulları olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu iki okulun genel olarak iktisat teorisine kattıkları bu boyut günümüz teknolojik gelişmeleri karşısında giderek daha da önemli hale gelmektedir. Gerçekten de, son yıllarda hem akademik hem popöler yazında çok sık konuşulan konuların başında dijital teknolojideki gelişmelerin sosyo-iktisadi etkilerinin anlaşılması gelmektedir. Bu tartışmalarda özellikle büyük veri, yapay zeka ve makine öğrenmesi gibi kavramlar sıklıkla kullanılmakta, söz konusu yeni teknolojilerin iktisadi ilişkiler ve toplumsal hayat üzerindeki olası etkileri yoğun bir şekilde incelenmektedir (Cockburn, Henderson, & Stern, 2018; Makridakis, 2017). Bu noktada iktisat bilimi açısından önemli olan soru, iktisadın bu tartışmalara nasıl ve ne ölçüde katkı sağlayacağı sorusudur. İktisat disiplini genel olarak meseleye sadece bir fayda – maliyet problemi olarak mı bakacak, yoksa bu sürecin altında yatan dinamiklerin analiz edilmesine de kendi katkılarını sunacak mıdır? Bu çalışmanın temel tezi, iktisat disiplininin (özellikle anaakım dışında kalan düşünce okullarının) bu dönüşümün analiz edilmesinde fayda sağlayabilecek teorik araçlara sahip olduğudur. Bu tez aşağıda özellikle Veblen ve Schumpeter'in çalışmalarına referansla açıklanmaya çalışılacaktır.

Böyle bir teorik tartışmaya ya da analize girmeden önce, bu söz konusu sosyo-ekonomik değişikliklerin ne olduğu sorusu cevaplanmalıdır. Bu kolay bir soru değildir, çünkü mevcut dönüşümün arkasında yatan teknolojik gelişmeler nispeten yenidir ve bunların insanın sosyal yaşamına olan etkileri hala tartışılmaktadır. Yine de, sürecin iktisadi boyutuna odaklanıp, şimdiye kadar bu alanda kendini gösteren bazı olguları tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu çalışma özellikle son 20 - 25 yılda yaşanan teknolojik gelişmelerin insanın "iş yapma" şekline ve bu açıdan üretim ilişkilerine olan etkisini tartışmayı amaçlamaktadır. "Gig ekonomisi, freelance çalışma modeli, start-up kültürü, girişimcilik" gibi kavramlar bu açıdan önem arz etmekte ve bu konuda yapılan akademik ve popöler çalışmaların merkezinde yer almaktadırlar. Bu makalenin ele alıp cevaplamak istediği temel soru, geniş tanımıyla iktisat biliminin bu gelişmelerin neresinde olduğu sorusudur. Kısacası piyasa ekonomilerinde yeni çalışma modelleri ve kurumsal iş yapma kültürleri yayılırken, iktisat bilimi düşünsel açıdan zengin birikimini kullanarak bu dönüşümlere nasıl bir işık tutabilir? Bu soruya bir cevap aramadan önce, bir sonraki bölümde söz konusu yeni çalışma ve girişimcilik modellerinin kısa bir betimleyici analizi sunulacaktır.

2. Freelance Çalışma Pratikleri ve Start-up Girişimcilik Ekosistemi

Yeni dijital teknolojilerin çalışma hayatıyla ilgili yarattığı en önemli gelişmelerden bir tanesi freelance çalışma kültürünün tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamasıdır. Gig ekonomisi diye de adlandırılan bu gelişme farklı ülke ve sektörleri farklı hızlarda etkilese de, işgücü piyasalarında son yüzyılda görülen en önemli dönüşümlerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Upwork ve Freelancers Union kurumlarının birlikte yaptıkları bir araştırma, 2018 yılında Amerika’da çalışanların üçte birinden fazlasının (%35’inin) bir şekilde freelance işlerde çalıştığını ortaya koymaktadır (Upwork ve Freelance Union, 2018). Bu oran toplamda yaklaşık 56.7 milyon freelance çalışan kişiye denk gelmektedir. Aynı araştırmaya göre, Amerika’da freelance çalışanların sayısı 2014 yılından 2018’e yaklaşık 3.7 milyon kişi artmıştır.

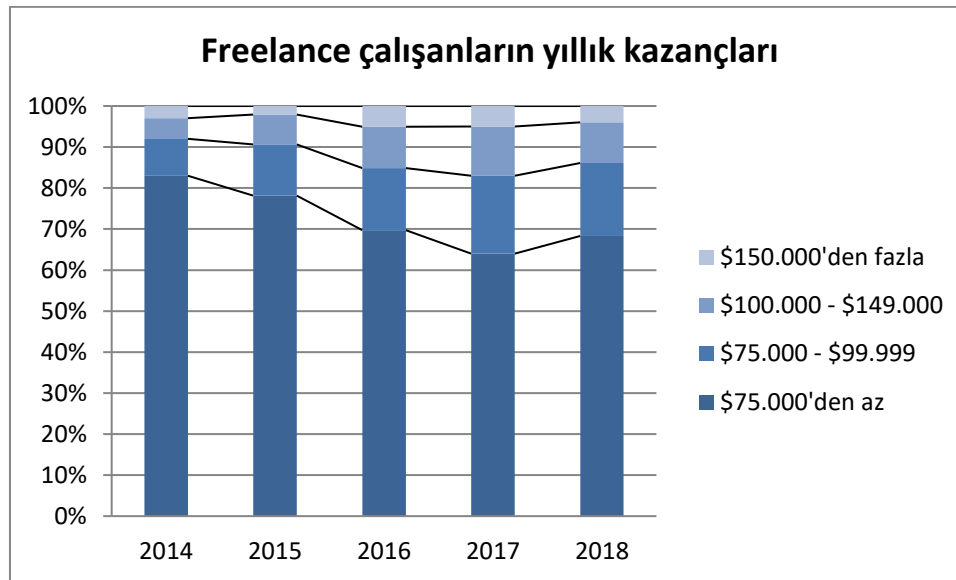
Bu konuda yapılan araştırmalar freelance çalışanların hayat tarzları, dünyaya ve kendi hayatlarına bakışları konularında da ilginç bulgular ortaya koymaktadır. Amerikada çalışanların büyük bir bölümü istedikleri hayat tarzını yaşayabilmeyi kazandıkları paradan daha fazla önemseseler de, bunu gerçekleştirebilenlerin oranı freelance çalışanlar arasında daha yüksektir (%84 vs. %63). Bununla birlikte, freelance çalışanlar kendi becerilerine çeşitli eğitimler yoluyla yatırım yapmayı okulda aldıkları örgün eğitimden daha fazla önemsemektedir. Bu kişiler politik ve sosyal meselelerle de daha aktif bir şekilde ilgilenmektedirler. Bu alandaki başka bir önemli bulgu ise, gençler arasında freelance çalışanların oranının daha yüksek olmasıdır (Şekil 1). Ayrıca, yıllar içerisinde freelance çalışanlar arasında “mecburiyetten değil gönüllü olarak” freelance çalıştıklarını söyleyenlerin de oranı artmaktadır. Bu oran 2014 yılında %53 iken 2018 yılında %61 olmuştur. Freelance çalışanlar arasında üst gelir gruplarında yer alanların oranı da 2014 yılından itibaren bir artış göstermiştir (Şekil 2). Freelance Son olarak, freelance çalışma pratikleri açısından Avrupa’da da Amerika’dakine benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır (Leighton & Brown, 2013). Bu durum freelance çalışma ile ilgili temel dinamiklerin özellikle gelişmiş ekonomilerde etkin olduğunu göstermektedir. Türkiye ile ilgili ise bu konuda yapılan kapsamlı bir ampirik çalışmaya rastlanmamıştır. Ama freelance çalışanlarla işverenleri bir araya getiren online portalların varlığı ve son yıllarda sayılarının artması bu çalışma tipinin Türkiye’de de giderek yaygınlaştığı konusunda bize bir ipucu verebilir.

Şekil 1. Kaynak: Upwork ve Freelance Union, 2018

Yukarıda kısaca özetlediğimiz bu tablo, özellikle genç nesil arasında tek bir kuruma bağlı olarak yapılan standart ve tekdüze işler yerine, farklı kişi ve kurumlara yapılan proje bazlı çalışmaların gittikçe daha popüler olmaya başladığını göstermektedir. Freelance çalışmayı tercih eden genç nüfus oranı muhtemelen farklı ülke ve kültürlerde değişiklik gösterse de, genel bir eğilim olarak böyle bir süreci tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Bu sürecin ortaya çıkmasının en önemli sebepleri arasında freelance çalışma stiline kişiye kendisini daha bağımsız hissettirmesi ve hayatta istediği

şeyleri yapmasına daha fazla olanak tanınması olduğu söylenebilir. Fakat diğer taraftan, bu özgürlük aslında bir maliyetle birlikte gelmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz araştırmaya göre, freelance çalışanların %63'ü genel olarak günlük hayatlarında kaygı sorunları yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bunda freelance çalışma hayatının geleneksel kurumsal hayatın kişiye sağladığı birçok güvenceyi (örneğin sabit maaş, sigorta ve emeklilik hakları gibi) sağlamamasının payı büyüktür. Bunlara ilaveten, her ne kadar Amerika'da son yıllarda gönüllü olarak freelance çalışanların oranı artsa da, mecburen bu işleri yapan ve istedikleri hayat standardına ulaşmakta zorluk yaşayan bir kesim olduğu da unutulmamalıdır (bkz. Ertel, Pech, Ullsperger, Von dem Knesebeck, & Siegrist, 2005; Hesmondhalgh, & Baker, 2010).

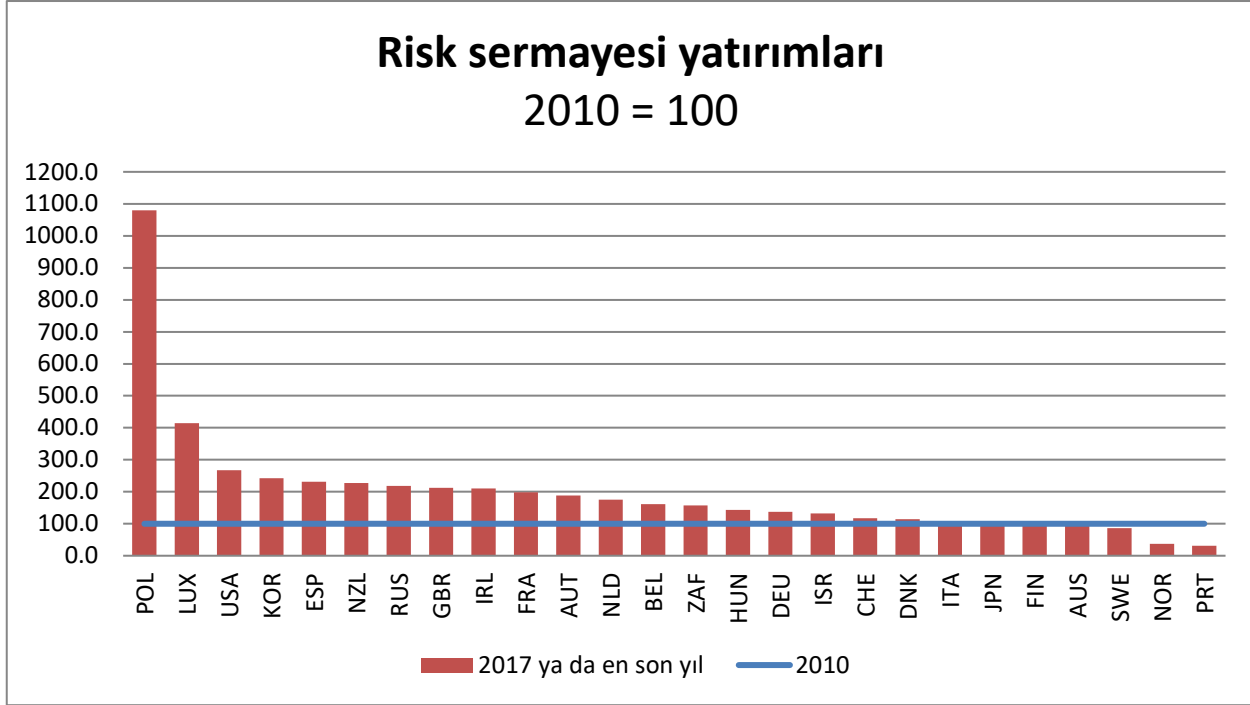
Şekil 2. Kaynak: Upwork ve Freelance Union, 2018

Tüm dünyada freelance çalışma tarzına paralel bir şekilde gelişen diğer bir kültür “start-up” girişimcilik kültürüdür. Eğer freelance çalışma yeni bir iş yapma ve emek sarf etme tarzını, bu açıdan da yeni bir emek – sermaye ilişkisini tanımlıyorsa, start-up kültürünün de 21. yüzyıla özgü yeni bir girişimcilik kültürünü tanımladığı söylenebilir. Bilgi odaklı ve yaratıcı insan emeğine dayalı girişimlerin oluşturduğu bu yeni iş kurma kültürü, dinamik bir ekosistem içerisinde gelişmektedir. Bu ekosistem yaratıcılığın, risk ve inisiyatif almanın, bir problemi çözmek için teknoloji kullanımının önemsendiği kendine has bir kültürel iklim oluşturmuştur. Fakat bu yeni girişimcilik kültürü piyasanın yerleşik büyük aktörlerinden tamamen bağımsız bir şekilde işlememektedir. Bilakis, start-up şirketler büyük şirketlerle de ortak projelere girişebilmektedir. Başarısızlık ve iflas oranlarının yüksek olduğu bu arenada fikrine güvenen ve risk almayı seven bir start-up girişimcisinin temel amacı, yatırımcıları kendi hayaline ortak edip girişimi için “risk sermayesi” (*venture capital*) bulmaktır. Bu sermaye türü gelecek vaad ettiği düşünülen bir fikir veya ürün için yeni girişimlere yapılan yatırımı ifade etmektedir. Bu açıdan risk sermayesinin büyüklüğünün bir ekonomideki start-up ekosisteminin gelişmişlik düzeyini gösteren bir ölçü olduğu söylenebilir. Bu sermaye türü son yıllarda dünya ülkelerinin çoğunluğunda bir artış göstermiştir (Şekil 3).

Bu noktada teorik açıdan önemli olan soru, freelance çalışma ve start-up girişimcilik kültürlerinin ortaya çıkış ve yayılma sebeplerinin ne olduğu sorusudur. Yeni dijital teknolojiler insan psikolojisinin hangi temel eğilimleriyle nasıl bir etkileşim halinde bu süreçleri doğurmuştur? Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu sorunun iktisat disiplini tarafından nasıl cevaplanabileceği meselesi mevcut çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Makalenin geri kalan bölümü böyle bir tartışmaya ayrılmıştır.

3. Bilgi Ekonomisindeki Yeni Kurumsal Yapılar

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız gelişmeler iktisat biliminin temel araştırma konularıyla yakından ilintilidir. Freelance çalışma pratikleri 21. yüzyılda emek – sermaye ilişkisindeki bir dönüşümü, start-up girişimcilik ekosistemi de yine bu yüzyıla özgü yeni bir teknoloji girişimcilik kültürünü tanımlamaktadır. Peki, bu sürecin arkasında yatan insan davranışlarını ve temel sosyal süreçleri anlamaya çalışan iktisatçılar nasıl bir teorik yaklaşım sergilemelidirler? Bu sorunun cevaplanmasında kurumsalcı iktisat ve evrimsel iktisat düşünce okulları bizim için yol gösterici olabilir.

Şekil 3. Kaynak: OECD Entrepreneurship Financing Database (EFD)

Buradaki ana mesele insan psikolojisinin bazı temel eğilimleriyle iktisadi kaynaklar ve teknoloji arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Anaakım iktisadi analizde insan davranışları bir optimizasyon meselesi olarak kurgulanırken, üretim teknolojileri de daha ziyade bir “kısıt” olarak kavramsallaştırılır. Halbuki, teknoloji ile ilgili olarak daha “ilişkisel” bir perspektiften analiz yapmak mümkündür. Böyle bir analizin merkezinde şu soru yatmaktadır: “İktisadi kaynakların yapısı ve teknolojik özellikleri yerleşik davranış kalıplarını nasıl etkilemekte ve değiştirmektedir?”. Bu soru direkt olarak anaakım iktisadın teorik çerçevesi içerisinde yer almasa da, daha genel tanımıyla iktisat disiplini için önemli bir sorudur. Sorunun kendisi ayrıca iktisat ve psikoloji disiplinleri arasındaki ilişkide davranışsal iktisattan farklı teorik bir boyuta da işaret etmektedir. Bu boyut hem Veblen’in kullandığı “içgüdü” teorisinde hem de Schumpeter’in “girişimci” tanımlamasında kendini göstermektedir. Dolayısıyla, iktisat – psikolojisi ilişkisi akademik literatürde daha ziyade davranışsal iktisada referansla tartışılrsa da, özellikle Veblen’in sosyo-iktisadi yaklaşımında psikolojik faktörlerin önemi hatırlanmalıdır. (bkz. Veblen, 1918). Bu psikolojik faktörler bu çalışmadaki insan – teknoloji ilişkisi ve bu ilişkinin sosyo-iktisadi etkileri açısından da önem arz etmektedir.

Veblen’e göre insanın temel psikolojik eğilimlerini tek bir boyuta ya da güdüye indirgemek mümkün değildir. Doğal seçim insanda birbirinden farklı, hatta birbiriyle çelişen farklı içgüdüler yaratmıştır (Veblen, 1918). Bunların bazıları mal ve statü sahibi olmak gibi bencil eğilimleri beslerken, diğerleri (ustalık içgüdü, merak içgüdü ve ebeveynlik içgüdü) insanda sosyal faydası yüksek davranış kalıpları yaratırlar. Veblen bu temel psikolojik eğilimleri sadece kendi içlerinde analiz etmez. Önemli olan bu eğilimlerin mevcut teknolojiyle ve sosyo-iktisadi yapıyla olan etkileşimidir. Veblen’e göre, bu etkileşim içerisinde insandaki temel güdüler önce belli başlı davranış

kalıplarını, bu kalıplar da zaman içerisinden toplumsal kurumları oluşturur. Örneğin, avcı – toplayıcı toplumunun iktisadi ve teknolojik altyapısı daha paylaşımcı ve eşitlikçi bir kurumsal düzen yaratırken, tarım devrimi sonucu oluşan artık üretim insandaki sahip olma ve statü eğilimlerini ön plana çıkarmıştır. Bu yüzden tarım toplumunun sosyal kurumları özünde mülkiyet ilişkilerine dayalı kurumlardır. Veblen’in analizine referansla benzer bir sürecin atölye kapitalizminden büyük sermaye kapitalizmine geçiş sürecinde de yaşandığı söylenebilir. Bu perspektife göre, insan bilgisinin üretici bir faaliyete dönüşmesi için gerekli sermaye miktarı arttıka, büyük sermaye ilişkilerine uygun sosyal kurumlar toplumda yerleşik hale gelmeye başlamışlardır. Veblen’in meşhur “endüstri – iş dünyası” ikilemi de aslında temelde böyle bir analize dayanmaktadır. Bu açıdan Veblen’e göre modern kapitalizm kendi içerisinde çelişik dinamikler barındırmaktadır. Bir taraftan makine teknolojisinin etkisiyle mühendisler arasında verimli bir şekilde üretim yapma (belki aynı zamanda problem zme, teknoloji kullanarak topluma faydalı olma) gibi eğilimler artarken, diğer taraftan iş dünyasının sermaye ve mülkiyet kültürü endüstriyel olmayan törensel/seremonik kurumları güçlendirmektedir.

Veblen makine teknolojisindeki gelişmelerin en nihayetinde modern toplumda sahip olmaya dayalı davranış kalıplarını azaltacağını, bunların yerini “ustalık içgüdüsüne” dayalı sosyo-ekonomik kurumların alacağını öngörmüştür. Endüstriyel ve seremonik kurumlar arasındaki çelişki bu bağlamda mühendisler ve iş adamları arasındaki bir çelişki olarak kendini göstermektedir. Hatta Veblen’in mühendislere Marx’taki işçi sınıfı analizine benzer bir şekilde devrimci ve dönüştürücü bir rol biçtiği de söylenebilir (Veblen, 2017). 20. yüzyılda bu sürecin Veblen’in öngördüğü şekilde ilerlediğini söylemek mümkün değildir. Fakat Veblen’in teorik analizi bugün yaşanan bazı sosyo-ekonomik süreçlere bir işık tutmaktadır. Örneğin, dijital teknoloji alanında ortaya çıkan “zgr yazılım hareketi” Veblen’in mühendislerde gelişmesini beklediği düşünce ve davranış kalıplarını örnekleyici niteliktedir (Koloğlugil, 2012). Özgür yazılım hareketi yazılımın kaynak kodunun telif haklarıyla kapalı tutulmasına karşı çıkıp, mevcut sistemin iyi yazılım üretimini değil şirket karlılığını gözettiğini savunmaktadır. Bu açıdan ortaya koydukları fikirler ve düşünme şekilleri Veblen’in endüstriyel ve seremonik davranış kalıpları arasında kurduğu çelişki açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Benzer bir şekilde, bugün “paylaşım ekonomisi” diye adlandırılan ekosistemin varlığı, modern insanın mülkiyete olan bakışının bazı değişimler geçirip geçirmediği sorusunu gündeme getirmektedir. Özellikle gelişmiş Batı toplumlarında, ev ve araba gibi malların seremonik ve statü göstergesi özellikleri yerine, daha pratik bir kaygıya dayanan kullanım özellikleri mi ön plana çıkmaktadır? Eğer yleyse bu ve benzeri süreçleri Veblenci kurumsalcı iktisadın teorik araçlarıyla anlamlandırmak mümkün gzmektedir.

Veblenci teorik çerçevenin bizim mevcut çalışmamız açısından taşıdığı önem de bu noktada yatmaktadır. Hem freelance çalışma kültürü hem de start-up ekosistemi esas itibariyle ekonomik alandaki davranış ve düşünce kalıplarında bir değişime işaret etmektedir. Dolayısıyla Veblenci terminolojide, freelance çalışma ve start-up girişimcilik bilgi ekonomisine özgü davranış kalıplarına dayanan yeni sosyo-ekonomik kurumları ifade etmektedir. Bu kurumların bugünün toplumunda yayılmasının birbiriyle alakalı iki maddi/teknolojik sebebi vardır: İlki, dijital teknolojiye dayalı bu sistemde üretim için gerekli sabit sermaye miktarının azalmasıdır. İkincisi ise, insan bilgisinin ve yaratıcılığının katma değer üretme potansiyelinin artmasıdır. Makine teknolojisini temel alan endüstriyel ekonomiye kıyasla, üretim maddi şartlarında yaşanan bu dönüşüm modern insanın kendi çalışma hayatına bakışını da etkilemektedir. Bu açıdan dijital teknolojiler ve bilgi ekonomisinin insandaki bağımsız olma, inisiyatif alma ve kendi hayatının kontrolünü elinde bulundurma gibi eğilimleri güçlendirdiği söylenebilir. Veblenci yaklaşıma göre, yaşanan bu kültürel değişimin sebepleri dijital üretim teknolojilerinin insanların düşünce ve davranış kalıplarında yarattığı dönüşümlerde aranmalıdır.

Dolayısıyla buradaki genel trend “bilginin” bir ekonomik faktör olarak oynadığı rolle yakından ilgilidir. Bu ifade, insan bilgisi daha önceleri önemsizken günümüzde önem kazandı demek değildir. Tarihsel olarak insanlığın her aşamasında üretim faaliyetleri belirli bir bilgi birikimine ve deneyime dayanmıştır. Günümüz teknolojileri ile ilgili önemli olan nokta ise, özellikle endüstriyel ekonomiye kıyasla insan bilgisinin yaratıcı ve üretici potansiyelinin daha “zgrleşmiş” olmasıdır. Dijital teknolojilerin bu özelliği yukarıda bahsettiğimiz gibi insanın kendi emek süreçlerine bakışını

ve dolayısıyla davranışını değiştirmektedir. Bu yorum teorik ve metodolojik olarak Veblenci kurumsal analizle büyük bir paralellik göstermektedir. Fakat burada belki kısaca değinilmesi gereken bir konu, bilgi yoğun sektörlerde görülen bu bağımsız çalışma pratiklerinin psikolojik boyutu ile ilgilidir. Örneğin, insandaki “bağımsızlık” eğilimlerinin evrimsel kökenleri ya da evrensel genel geçer özellikleri var mıdır? Evrimsel bir perspektiften, doğal seçilimin insan türünde hem bir gruba/hiyerarşiye ait olma hem de daha bağımsız ve bireysel hareket etme eğilimlerinin ikisini de yarattığı ileri sürülebilir. İnsanın sosyal hayatı ve ilişkileri bu açıdan belki de birbiriyle çelişik gibi gözüken eğilimler tarafından şekillenmektedir. Aslında sosyo-iktisadi teori açısından mevcut argümana illa evrimsel bir temel bulmak gerekli değildir. Önemli olan, eğer insanda hem sosyal bir topluluğun (hatta bir hiyerarşi ilişkisinin) bir parçası olma hem de bir “benlik” bilincine referansla daha bağımsız bir hayat sürme eğilimleri bir arada bulunuyorsa, bu eğilimlerin sosyo-teknolojik yapıyla olan ilişkileri sosyal teori ve iktisat disiplini açısından önemlidir. Hatta bu tartışma daha da genişletilerek siyaset bilimi açısından liberal ve totaliter siyasi sistemlerin analizinde de kullanılabilir. Bu tartışmada teorik olarak önemli olan soru iktisadi, teknolojik ve sosyal faktörlerin insandaki bu birbiriyle çelişik eğilimleri nasıl etkiledikleri sorusudur. Hangi eğilimler ne zaman ve hangi şartlarda kuvvetlenip, hangi şartlarda zayıflamaktadır?

Buradan hareketle, dijital teknolojilerin ve bilgi ekonomisinin insanın emek sürecinde daha bağımsız hareket etme eğilimlerini güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan, bugün dijital üretimde ve bilgi yoğun sektörlerde yaşadığımız dönüşümün bir ölçüde endüstriyel kapitalizm öncesi dönemdeki zanaat, el emeği ve ustalığa dayalı ekonomik sisteme benzediği düşünülebilir. Veblen, büyük sermayenin üretim alanını tamamıyla kontrol etmediği bu dönemdeki sosyo-iktisadi yapının büyük oranda ustalık içgüdüleri tarafından şekillendiğini söylemektedir (Veblen, 1918). Hatırlanacağı üzere bu içgüdü Veblen’in teorisinde insanı üretken ve verimli kılan temel psikolojik eğilimdir. Bugün bilgi yoğun ve dijital teknolojiye dayanan sektörlerde insandaki ustalık içgüdülerinin etkin olabileceği maddi şartlar bulunmaktadır. Eğer 20. yüzyıl ekonomik sistemi esas itibarıyla fabrika – ofis ekseninde yapılan emek süreçlerine dayanıyorsa, 21. yüzyıl da insanın yaratıcı ve kognitif faaliyetlerinin giderek daha fazla önem kazandığı bir ekonomiye şahit olmaktadır. Bu elbette freelance çalışma ve start-up kültürlerinin parasal beklentilerden bağımsız oldukları anlamına gelmez. Fakat ilk bölümde bahsettiğimiz araştırmaların da ortaya koydukları gibi, bu yeni üretim ve çalışma kültüründe kişinin kendi becerilerine yaptığı yatırımların önemsenmesi ve sosyal girişimcilik kavramının yaygınlaşması Veblen’in altını çizdiği ustalık ve sosyal güdülerin önemini akla getirmektedir. Bu yeni kültürel ortam içerisinde özellikle genç nesil arasında, çalışmanın para kazanmanın ötesindeki kişisel ve sosyal boyutlarına verilen önem artmaktadır. Bu süreç Veblenci perspektiften bakıldığında tam anlamıyla düşünme ve davranış kalıplarındaki bir değişikliğe işaret etmektedir.

Kısacası, freelance çalışma pratiklerine ve start-up girişimcilik kültürüne Veblenci bir perspektiften baktığımızda, bu yeni sosyo-iktisadi fenomenlerin insandaki ustalık, üretkenlik ve bağımsızlık ile ilgili psikolojik eğilimlere dayandığını söylemek mümkündür. Bilgi yoğun sektörler insan bilgisi ve emeğinin sermayeye kıyasla iktisadi değerini arttırmış, bu da emek sürecinde yeni düşünme ve davranış kalıplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu Veblenci yoruma ilaveten, start-up kültürü ile ilgili olarak Schumpeter’in yenilik ve girişimcilik ile ilgili analizi de faydalı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Hatırlanacağı üzere, Schumpeter’deki girişimci kavramı neoklasik iktisadın homoeconomicus kavramından çok daha farklı bir iktisadi aktörü tanımlamaktadır. Schumpeter’e göre girişimci mevcut iktisadi kaynakları daha önce yapılmamış bir şekilde bir araya getiren, kısacası ekonomide yenilik yaratan kişidir (Schumpeter, 1983). Girişimcinin bu süreçteki esas motivasyonunu marjinal fayda – maliyet hesaplarına indirgemek mümkün değildir. Girişimci esas itibarıyla var olmayan bir ürün ya da hizmet ortaya koymak, bir yarış içerisinde olmak ve en nihayetinde kendi “iktisadi krallığını” yaratmak amacıyla hareket etmektedir. Burada vurgulanması gereken nokta, Schumpeter’in çizdiği bu portrenin arkasında belirli bir girişimci psikolojisi yatmaktadır. Start-up kültürü bu psikolojinin insan yaratıcılığına dayanan bilgi yoğun sektörlerdeki tezahür etmiş hali olarak düşünülebilir. Yeni bir fikrin ve insan bilgisinin ekonomik değer ve öneminin artması, bilgi ekonomisindeki girişimcilik faaliyetlerini arttırmaktadır. Start-up girişimcisi

bir taraftan her piyasa aktörü gibi kar ve maliyet analizleri yaparken, diğer taraftan bir hayalini ve fikrini gerçekleştirme, bir sektördeki veya toplumun genelini ilgilendiren bir sorunu çözme gibi motivlerle hareket etmektedir. Bu motivler hem Veblen'in hem de Schumpeter'in analizlerinde kullandıkları psikolojik boyutlarla büyük bir paralellik göstermektedir. Bu söz konusu boyutlar, bu makalede ifade etmeye çalıştığımız gibi freelance çalışma pratikleri ve start-up girişimcilik faaliyetlerinin anlaşılması açısından büyük bir önem teşkil etmektedir.

Sonuç

Veblenci kurumsal iktisat yaklaşımı, teknoloji – toplum ilişkilerini anlamlandırmak için bize kendine özgü teorik bir alan sunmaktadır. Bu açıdan Veblen'in ortaya koyduğu fikirler sadece endüstri toplumunu değil, post-endüstri toplumunun iktisadi ve sosyal ilişkilerini analiz etmemizde de bize yardımcı olmaktadır. Veblenci teorinin önemli bir ayırt edici özelliği teknolojinin sosyal kurumlara olan etkisinin araştırılmasında psikolojik unsurlara verdiği önemdir. Benzer bir psikolojik yaklaşımı Schumpeter'in girişimci kavramında da görmek mümkündür. Bu iki iktisatçının iktisadi analize kattıkları boyutlar, özellikle teknolojik gelişmelerin iktisadi ve sosyal etkilerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu makale özetle, freelance çalışma ve start-up girişimcilik kültürlerinin Veblen ve Schumpeter'in aslında endüstriyel ekonomi için ortaya koydukları fikirler ışığında nasıl ele alınabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Temel fikir olarak, dijital ve bilgi yoğun sektörlerdeki teknolojik yapının insandaki ustalık ve girişimci eğilimleri güçlendirdiği, bunun da davranış kalıplarında ve en nihayetinde sosyo-kültürel seviyede bazı dönüşümlere yol açtığı vurgulanmıştır.

Son olarak bu sürecin gelecekte nasıl evrileceği ile ilgili kısa bir tartışma faydalı olabilir. En nihayetinde bilgi yoğun sektörlerde yaşanan dönüşümler insanın emek sürecini ve dolayısıyla yaşam tarzını etkileyen önemli dönüşümlerdir. Bu sürecin ileride herkesin bireysel çalışıp, kendi işinin patronu olacağı bir yönde şekillenmesi mümkün müdür? Gelecekte maaşlı çalışan kişilerin yerini şirketlere proje bazlı iş yapan freelance çalışanlar ve start-up girişimciler mi alacaktır? Kanımızca buradaki dönüşümü bir trend olarak algılayıp bu trendin kuvvetli ve zayıf yanlarını anlamaya çalışmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu trend muhtemelen ekonominin her sektöründe aynı etkiyi yaratmasa da, özellikle insan yaratıcılığına ve yüksek kognitif becerilere dayalı sektörleri etkilemeye devam edecektir. Başka bir ifadeyle, söz konusu süreç bildiğimiz emek – sermaye ilişkisini tamamen ortadan kaldırmasa da, bu ilişkide önemli değişikler yapmaya aday gözükmektedir. Bu açıdan, ekonomide maddi sermayeye kıyasla maddi olmayan insan bilgisinin önemi arttıkça, yaratıcı emeğin daha bağımsız hareket etme isteğinin artacağı söylenebilir. Bunun da modern "ücretli emek" kurumu üzerinde şüphesiz önemli etkileri olacaktır. Söz konusu sürecin tam anlamıyla analizi için yapay zeka ve makine öğrenmesinin insanın iş yapma şekilleri üzerindeki olası etkileri de hesaba katılmalıdır. Bu konunun iktisatçılar ve tüm toplum bilimciler için önümüzdeki yıllarda aktif bir araştırma alanı yaratması beklenmelidir.

Referanslar

Barkow, J. H., Cosmides, L., & Tooby, J. (Eds.). (1995). *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. Oxford University Press, USA.

Cockburn, I. M., Henderson, R., & Stern, S. (2018). *The impact of artificial intelligence on innovation* (No. w24449). National Bureau of Economic Research.

Diebold, F. X., Ohanian, L. E., & Berkowitz, J. (1998). Dynamic equilibrium economies: A framework for comparing models and data. *The Review of Economic Studies*, 65(3), 433-451.

Ertel, M., Pech, E., Ullsperger, P., Von dem Knesebeck, O., & Siegrist, J. (2005). Adverse psychosocial working conditions and subjective health in freelance media workers. *Work & Stress*, 19(3), 293-299.

- Fagerberg, J. (2003). Schumpeter and the revival of evolutionary economics: an appraisal of the literature. *Journal of evolutionary economics*, 13(2), 125-159.
- Hanusch, H., & Pyka, A. (2006). Principles of neo-Schumpeterian economics. *Cambridge Journal of Economics*, 31(2), 275-289.
- Hesmondhalgh, D., & Baker, S. (2010). 'A very complicated version of freedom': Conditions and experiences of creative labour in three cultural industries. *Poetics*, 38(1), 4-20.
- Hodgson, G. M. (2003). Darwinism and institutional economics. *Journal of Economic Issues*, 37(1), 85-97.
- Hodgson, G. M. (2008). How Veblen generalized Darwinism. *Journal of economic issues*, 42(2), 399-405.
- Hédoin, C. (2010). Did Veblen generalize Darwinism (and why does it matter)?. *Journal of Economic Issues*, 44(4), 963-990.
- Kologlugil, S. (2012). Free software, business capital, and institutional change: a veblenian analysis of the software industry. *Journal of economic issues*, 46(4), 831-858.
- Kologlugil, S. (2016). Thorstein Veblen's Darwinian framework and gene-culture coevolution theory. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 23(4), 641-672.
- Leighton, P., & Brown, D. (2013). Future working: The rise of Europe's independent professionals. In *European Forum of Independent Professionals*.
- Lerner, J., & Tirole, J. (2002). Some simple economics of open source. *The journal of industrial economics*, 50(2), 197-234.
- Makridakis, S. (2017). The forthcoming Artificial Intelligence (AI) revolution: Its impact on society and firms. *Futures*, 90, 46-60.
- Schumpeter, J. A. (1983). *Theory of economic development*. Routledge.
- Schumpeter, J. A. (2010). *Capitalism, socialism and democracy*. Routledge.
- Upwork ve Freelance Union, (2018). Freelancing in America: 2018. <https://www.upwork.com/i/freelancing-in-america/2018/> (accessed 08. 08. 2019).
- Veblen, T. (1918). *The instinct of workmanship and the state of the industrial arts*. New York, B. W. Huebsch.
- Veblen, T. (2017). *The engineers and the price system*. Routledge.